

รหัสวิชา	PER 1605
ชื่อรายวิชาภาษาไทย	ออกแบบพัสดราภรณ์เพื่ออุตสาหกรรมการแสดง
ชื่อรายวิชาภาษาอังกฤษ	Costume Design for Performing Arts Industry
อาจารย์ประจำรายวิชา	อาจารย์วุฒิชัย คำทวี
คำอธิบายรายวิชา	

ทฤษฎี หลักการ รูปแบบเครื่องแต่งกายเพื่อศิลปะการแสดง กระบวนการออกแบบเครื่องแต่งกายและเทคนิคการแต่งกายรูปแบบต่างๆ การประยุกต์ใช้ทฤษฎีเพื่อสร้างสรรค์เครื่องแต่งกาย ฝึกปฏิบัติแต่งกายเพื่องานธุรกิจการแสดง

Theories, principles and styles of costume for performing arts, Process of costume design, Techniques of various styles of costume, Applying theories to create costume, Making costume for performing arts business

จุดมุ่งหมายของรายวิชา

มีความรู้ความเข้าใจ ทฤษฎี หลักการ รูปแบบเครื่องแต่งกายในงานศิลปะการแสดง สามารถนำไปปรับประยุกต์กับการออกแบบ การสร้างสรรค์ และการใช้งานเครื่องแต่งกายในลักษณะต่างๆ ได้อย่างเหมาะสม ทั้งต้องมีทัศนคติ ความรับผิดชอบ และจรรยาบรรณที่ดีต่อสายวิชาชีพ

เครื่องแต่งกาย “ยีนเครื่อง”

1. ความเป็นมาของเครื่องแต่งกาย “ยีนเครื่อง”

เครื่องแต่งกายที่ใช้สวมใส่ในการแสดง โขน-ละครของไทยนั้น มีที่มาจาก “ละครนอก” ซึ่งเป็นละครรำพื้นบ้านที่เล่นกันมาแต่ครั้งก่อนสมัยอยุธยา เดิมคงมีการแต่งกายแบบคนพื้นเมืองธรรมดาสามัญ ด้วยละครนอกมีผู้แสดงที่เป็นผู้ชายล้วน เมื่อจะทำทเป็นผู้หญิงก็เอาผ้าขาวม้ามาห่มเป็นสไบ พอให้รู้ว่าตอนนั้นกำลังทำบทบาทนาง ต่อมาเมื่อละครเป็นที่นิยมแพร่หลายมากขึ้น จึงมีการสร้างสรรค์ “เครื่องแต่งกาย” สำหรับเล่นละคร และเนื่องจากเรื่องที่น่ามาแสดงนิยมเป็นเรื่องประเภทจักร ๆ วงศ์ ๆ มีตัวละครเทวดาหรือกษัตริย์เป็น “ตัวเอก” จึงสร้างเครื่องแต่งกายขึ้นโดยการ “เลียนแบบ” มาจาก “เครื่องต้น” อันเป็นเครื่องทรงของพระมหากษัตริย์ ให้ตัว “นายโรง” ที่แสดงเป็น “ตัวเอก” ของละครเรื่องนั้นสวมใส่ขณะทำการแสดง (กรมศิลปากร, 2550, น. 16)

สาเหตุที่เรียกเครื่องแต่งกายละครที่เลียนแบบมาจากเครื่องต้นว่า “ยีนเครื่อง” นั้นเนื่องจากในสมัยอยุธยา ละครแต่ละโรงจะมีตัวละครที่สำคัญประมาณโรงละ 3 ตัว คือ ตัวนายโรง (พระเอก) ตัวนาง (นางเอก) และตัวจำเວด (ตลก) ซึ่งมักจะเล่นเฉพาะแต่บางเรื่องบางตอนที่ได้พร้อมกันทั้ง 3 ตัว เช่น ถ้าเล่นเรื่องรถเสน นายโรงก็จะเป็นตัวพระรถเสน ตัวนางก็จะเป็นนางเมรี ตัวจำเວดก็จะเป็นม้าของพระรถเสน หรือถ้าเล่นเรื่องมโนห์รา นายโรง ก็จะเป็นตัวพระสุธน หรือไม่ว่าจะเล่นเรื่องใด นายโรงก็จะเป็น “ตัวเอก” ที่แต่งเครื่องละคร ที่เลียนแบบมาจาก “เครื่องต้น” ครอบชุดอยู่คนเดียวจึงถูกเรียกว่า “ตัวยีนเครื่อง” ส่วนเครื่อง แต่ง

กายละครที่ตัวนายโรงใส่นั้นก็เรียกกันว่า “ยีนเครื่อง” (เรื่องเดียวกัน, น. 16) ดังที่สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ที่ได้ทรงกล่าวไว้ว่า

“ในละครโรงหนึ่งก็เห็นจะแต่งแต่คนเดียว เพราะฉะนั้นจึงเรียกว่าตัวยีนเครื่อง ความบ่งว่า ละคร ตัวอื่นมิได้แต่งเครื่อง หรือถ้ามีแต่งเครื่องเป็นหลายอย่าง ก็คงเรียกให้ต่างกันว่ายีนเครื่องพระ และยีนเครื่องนางจะหาเรียกแต่ว่ายีนเครื่องเท่านั้นไม่”

(ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยา. 2507: 22)

หลักฐานแรกๆ ที่แสดงให้เห็นว่าคนไทยมีการใช้ “เครื่องแต่งกาย” ประกอบในการละเล่นที่มีลักษณะ คล้ายกับการเล่น “โขน” ปรากฏอยู่ในกฎมณเฑียรบาลสมัยสมเด็จพระรามาธิบดีที่ 1 (พระเจ้าอู่ทอง) กษัตริย์ องค์ที่ 1 แห่งกรุงศรีอยุธยา ที่กล่าวถึง พระราชพิธี “อินทราภิเษก” ที่มีการละเล่น “ชกนาคตีกดำบรรพ์” ซึ่ง เป็นการแสดง การกวนน้ำอมฤตโดยการชกนาคระหว่างอสูร เทวดา และวานร อันเป็นการแสดงถวายพระพร พระมหากษัตริย์ ที่กำหนดให้ผู้เข้าร่วมแสดงแต่งกายตามท้องเรื่องที่เล่น ดังที่มีบันทึกไว้ในกฎมณเฑียรบาล

หลักฐานที่สอง คือ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทรงสันนิษฐาน. เกี่ยวกับลักษณะ “การเล่นตีกดำบรรพ์” และ “เครื่องแต่งกาย” ที่ใช้ในการละเล่นครั้งนั้นว่า “ละครตีกดำบรรพ์ครั้งนั้น จะเล่น อย่างไรก็รู้แน่ไม่ได้ แต่สันนิษฐานดูจากชื่อที่ไม่มีบทกลอนอยู่เลย นั่นก็ต้องเดาว่าคงจะเล่นอย่างโขนโรงนอก ใน งานมหรสพหลวงอย่างที่เคยมีในงานพระเมรุ หรืองานฉลองวัด เป็นต้น คือที่เรียกตามปากตลาดว่า โขนนั่งราว ไม่มีร้องมีแต่พากย์กับเจรจา แต่เดิมตัวโขนน่าจะเจรจาเองด้วยซ้ำ คนเจรจน่าจะมีแต่หน้าที่พากย์เท่านั้น ใน ชั้นต้นคงไม่ได้ใส่หน้าหรือหัวโขน คงใช้ผัดและเขียนหน้าหรือบางที่ตัวยักษ์และลิงจะได้ใส่หน้ากากคล้าย ๆ หน้าพรานโนห์รา”

หลักฐานที่สามถือเป็นหลักฐานสำคัญซึ่งเป็น “ลายลักษณ์อักษร” ที่แสดงว่าคนไทยเรามี “เครื่องแต่ง กาย” สำหรับใช้ในการแสดง “ละครรำ” คือคำว่า “ยีนเครื่อง” นั้นพบอยู่ใน “กฎหมายศักดินาพลเรือน” (ฉบับตราสามดวง) ที่ประกาศใช้ในมหาศักราช 1298 (พ.ศ.1919) ในแผ่นดินสมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ 1 (ขุนหลวงพะงั่ว) กษัตริย์องค์ที่ 3 ในสมัยอยุธยาตอนต้น ซึ่งเป็นกฎหมายที่ใช้กำหนด “ศักดินา” (อำนาจ ปกครองที่นา) ของพนักงานพลเรือนที่มีหน้าที่ต่างๆ เช่น พนักงานหนังสือ พนักงานปีพาทย์ และพนักงานที่ อาจจะมีหน้าที่เกี่ยวกับละคร

“พนักงานหนังสือ พนักงานปีพาทย์ ขุนไฉนยไพเราะห์	นา ๒๐๐
นายวงสี่คน	นาคล ๕๐
...	
นายโรง	นา ๒๐๐
ยีนเครื่องรอง นางเอก	นาคล ๑๐๐
ยีนเครื่องเลว นางเลว	นาคล ๘๐

จำอวด

นา ๕๐”

(กฎหมายศัคดีนาพลเรือนครั้งกรุงเก่า (ฉบับตราสามดวง), น. 41)

จากหลักฐานใน “กฎหมายศัคดีนาพลเรือน” ที่ยกมานี้แสดงให้เห็นว่าเครื่องแต่งกาย “ยีนเครื่อง” นั้น น่าจะมีการประดิษฐ์ขึ้นมาใช้แต่งเล่นละครพร้อม ๆ กับการตั้งกรุงศรีอยุธยาขึ้นเป็นราชธานี และคงต้องมีการใช้คำว่า “ยีนเครื่อง” จนเป็นที่เข้าใจกันอย่างแพร่หลายแล้วจึงสามารถบันทึกคำนี้ไว้ในตัวบทกฎหมายได้ นอกจากนี้ยังแสดงให้เห็นอีกว่า การละครในสมัยนั้น ต้องรุ่งเรืองมากแล้ว เพราะได้มีการแต่งยีนเครื่องให้กับละครตัวอื่น ๆ ด้วยไม่แต่งเฉพาะแต่ตัว “นายโรง” ดังจะเห็นได้จากคำว่า “ยีนเครื่องรอง” และ “ยีนเครื่องเลว” (กรมศิลปากร, 2550, น. 17)

2. ความสำคัญของเครื่องแต่งกายต่อการแสดงละคร

ละครรำของไทยนั้น สิ่งที่น่าสนใจ วิจิตรพิสดารมากที่สุดเห็นจะได้แก่เครื่องแต่งตัวละคร ผู้ชมละครบางคนชอบไปดูตัวละคร ที่ภาษาชาวบ้านเรียกกันว่า ติดตัวพระเอก ติดตัวนางเอก ดูซ้ำแล้วซ้ำอีก บางคนชอบไปฟังเนื้อเรื่อง ว่าจะเหมือนกับที่ตนอ่านจากวรรณคดีหรือไม่ เพราะละครไทยจะแสดงไม่ก็เรื่อง ส่วนมากคนที่มาดูละครจะรู้เรื่องหมดแล้ว บางครั้งตัวละครเจรจาผิดบพผู้ดูละครจะท้วงติงกันว่าพูดผิด บางคนชอบมาดูฉากละครโดยเฉพาะชาวต่างประเทศ ที่นิยมดูละครไทย ส่วนมากจะชอบดูเครื่องแต่งตัวของละครรำ แทบจะกล่าวได้ว่า ในเรื่องเครื่องแต่งตัวของทุกชาติ ทุกภาษา เครื่องแต่งตัวของไทยนั้นได้รับยกย่องว่ามีศิลปะ ความประณีต สวยงามที่สุด ทำให้ชาวต่างประเทศสนใจเป็นพิเศษ และนิยมสะสมเครื่องแต่งตัวละครไทยไว้เหมือนกับสะสมของโบราณของไทย (สุนนมาลย์ นิมนต์พันธ์, 2532, หน้า 227)

สุนทรียภาพของการแสดงนาฏศิลป์ไทยนั้น ต้องเข้าใจองค์ประกอบของงานนาฏศิลป์เสียก่อน ซึ่งมีทั้งหมด 8 ประการ ได้แก่ บทการแสดง นักแสดง ลีลา ดนตรี อุปกรณ์ เครื่องแต่งกาย สถานที่แสดง และแสงประกอบการแสดง ประกอบเข้าด้วยกันและมีสัดส่วนที่เหมาะสม สอดคล้องกับประเด็นและทัศนคติที่จะ นำเสนอในงานนาฏศิลป์ไทยชุดนั้น ๆ ในการแต่งกาย ของนาฏศิลป์ไทยจะมีรูปแบบเฉพาะตัว มีความแตกต่าง กับเครื่องแต่งกายของนาฏศิลป์ชาติอื่นๆ การแต่งกายจะ สอดคล้องกับการแสดงเรื่องราวในเรื่องนั้นๆ รวมทั้งมีการประดิษฐ์ สร้างสรรค์เครื่องประดับ ทั้งมีการได้รับแรงบันดาลใจเพื่อมาพัฒนาเครื่องแต่งกายจากอดีตสู่ปัจจุบัน ดังเช่นเครื่องแต่งกายโขน - ละคร จะมีรูปแบบเฉพาะตัว มีความแตกต่าง กับเครื่องแต่งกายของนาฏศิลป์ชาติอื่นๆ การแต่งกายจะ สอดคล้องกับการแสดงเรื่องราวในเรื่องนั้นๆ รวมทั้งมี การประดิษฐ์ สร้างสรรค์เครื่องประดับ ทั้งมีการได้รับแรงบันดาลใจเพื่อมาพัฒนาเครื่องแต่งกายจากอดีตสู่ปัจจุบัน การแต่งกายของนาฏศิลป์ไทยจะแต่งกายตามรูปแบบการ แสดงดังนี้

3. ลักษณะของเครื่องแต่งกายยืนเครื่องในละครตามแบบกรมศิลปากร

เครื่องแต่งกายยืนเครื่องในละครตามแบบกรมศิลปากร คือ เครื่องแต่งกายที่นักแสดงใช้สวมใส่ในการแสดงละครประเภทต่าง ๆ ซึ่งสร้างเลียนแบบมาจากเครื่องทรงของพระมหากษัตริย์ และมีการพัฒนาปรับปรุงมาจนถึงปัจจุบันโดยกรมศิลปากร ทั้งยังเป็นต้นแบบให้หน่วยงานหรือองค์กรที่เกี่ยวข้องกับนาฏศิลป์ไทยอีกด้วย มีลักษณะดังนี้

ภาพที่ 1. ลักษณะของเครื่องแต่งกายยืนเครื่องในละครตามแบบกรมศิลปากร

ที่มา: กรมศิลปากร (2550, หน้า 113)

ลักษณะของเครื่องแต่งกายยืนเครื่องในละครตามแบบกรมศิลปากรประกอบด้วยองค์ประกอบสำคัญ 3 ส่วน คือ

1) ศิราภรณ์ เป็นเครื่องประดับใช้สำหรับสวมศีรษะ ในส่วนของตัวพระได้แก่

1.1) ชฎา เป็นชื่อเรียกเครื่องประดับศีรษะตัวพระ ความหมายของชฎาหมายถึง รก ยุ่ง ใช้เรียกผมที่ขัดขมวดมุ่นมวยสูง เดิมทีเป็นเครื่องศิราภรณ์ของพระมหากษัตริย์ ที่มีมาตั้งแต่สมัยโบราณครั้งกรุงศรีอยุธยา ละครนำมาดัดแปลงใช้แต่ง (กรมศิลปากร, 2547, หน้า 167) ชฎาพระ ที่ใช้ในปัจจุบันเป็นการประดิษฐ์ขึ้นโดยผสมผสานกันระหว่างเงินและทอง สร้างเลียนแบบมหาพิชัยมงกุฎเพิ่มกรอบหน้าเงิน กรรเจียรเงินประดับเพชร ดอกไม้ล้าน (ลาวตเงิน ขดเป็นวงลดหลั่นตามลำดับ ประดับด้วยดอกไม้ไหวห้อยตุ้งติ้ง ใช้วางประดับบน ยอดชฎา) เงินประดับเพชร ในส่วนประกอบที่เป็นองค์ชฎา ตกแต่งลายรัก ร้อย ลายผ้าจีบ ลายกระจังตาอ้อย เกี่ยวดอกไม้ทิศตลอดจนถึงปลายปลียอด ลงรักปิดทองประดับด้วยเพชร มีสายรัดคางเพชรแถวเชื่อมต่อกับกรอบหน้าถึงคาง ทัดดอกไม้เพชรข้างจอนหูซ้าย และทัดอุบะดอกไม้ทัดข้างจอนหูขวา (เรื่องเดียวกัน, 2547, หน้า 179) ดังภาพต่อไปนี้

ภาพที่ 2.2 ชฎาพระ

ที่มา: วุฒิชัย คำทวี (2558)

1.2) ปิ่นจุเหรีจ แปลว่า โจรป่าเป็นของประดิษฐ์ขึ้นสำหรับละครหลวงในสมัยรัชกาลที่ 2 แต่เดิมใช้สำหรับตัวบั้นหยีกับอุณณากรรม (บุชบาแปลงเป็นชาย) ในเรื่องอิเหนาใช้แทนผ้าตาดโพกศีรษะซึ่งเชื่อกันว่าใช้กันมาก่อน ต่อมาจึงประดิษฐ์เป็นศิราภรณ์ประดับศีรษะแทน ผ้าโพก ปิ่นจุเหรีจนี้ต่อมานำไปใช้กับการแสดงละครอื่น ๆ แม้ตัวเอกในละครนอกก็นำไปใช้ เช่น ไกรทอง ชาละวัน ในเรื่องไกรทอง เป็นต้น ภายหลังจึงมีการตกแต่งเพิ่มเติมปิ่นจุเหรีจ โดยใส่กรรเจียกจร และเพิ่มดอกไม้ไหวขึ้นอีก (มูลนิธิส่งเสริมศิลปาชีพในสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ, 2552, หน้า 129) ปิ่นจุเหรีจที่ใช้แต่งแสดงละครมี 2 แบบคือ

1.2.1) ปิ่นจุเหรีจเพชร จะทำโดยนำหนามเตยมาเชื่อมต่อกันบนโครงลวดเป็นรูปตามต้องการ แล้วจึงนำเพชรมาใส่หนามเตย แต่งด้วยลวดลายสวยงาม มีดอกไม้เพชรทัดหู กรรเจียกจร ล้วนแต่เป็นเพชร เมื่อเวลาแสดงจะมีพวงอุบะดอกไม้ทัด ใส่ไว้ทางขวาของผู้แสดงเหมือนอย่างการทัดอุบะดอกไม้เมื่อสวมชฎา บางครั้งจะขึ้นโครงด้วยเงินทำรูปร่างเหมือนกับ โครงปิ่นจุเหรีจที่ทำด้วยหนามเตยประดับด้วยพลอยขาวกันตัด มีดอกไม้ไหว ดอกไม้เพชร ตกแต่งให้สวยงาม ด้านหลังของปิ่นจุเหรีจทั้งโครงเงิน และโครงเพชร จะทำลวดลายคล้ายผูกผ้าโพกมีชายผ้าที่เป็นเงินและเพชร ออกแบบให้สวยงามคงไว้ซึ่งที่มาของ “ปมผูกผ้า” (กรมศิลปากร, 2547, หน้า 189) ดังภาพต่อไปนี้

ภาพที่ 2.3 ปันจูเหร็จเพชร

ที่มา: กรมศิลปากร (2550, หน้า 62)

1.2.2) ปันจูเหร็จซี้รัก มีรูปร่างเหมือนกันกับปันจูเหร็จเพชรแต่ทำด้วย โครงหนังติดลวดลาย ตัวกระจังด้วยรัก ปิดทองประดับด้วยพลอยและเพชร มีดอกไม้ไหว ดอกไม้เพชร ปันจูเหร็จซี้รัก นิยมใช้กับตัวละครที่เป็นตัวรอง ตัวพีเลียง เวลาที่แสดงมีอุบะดอกไม้ทัดเช่นเดียวกับปันจูเหร็จเพชร (เรื่องเดียวกัน, 2547, หน้า 189)

1.3) เทริดชาติรี เป็นเครื่องประดับศีรษะฝ่ายพระที่ใช้ใน “ละครชาติรี” ของกรมศิลปากร ประดิษฐ์ขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 9 เพื่อใช้เป็นเครื่องประดับศีรษะของพระสุธนใน ละครชาติรีเรื่อง “มโนห์รา” ในปี พ.ศ. 2498 โดยการผสมผสานรูปแบบของ “เทริดแบบดั้งเดิม” (ของโนรา) กับ “เทริดยอด” (ที่เป็นเครื่องประดับศีรษะแบบพระราชประดิษฐ์ในรัชกาลที่ 6) กลายเป็นเทริดที่มีส่วนกลางของปลียอดเป็นมุ่นมวยผมประดับอัญมณี ครั้งแรกเรียกกันว่า “เทริดพระสุธน” ต่อมาในปี พ.ศ. 2500 กรมศิลปากรได้จัดแสดง ละครชาติรีเรื่อง “รถเสน” โดยกำหนดให้พระรถเสนสวม “เทริด” ชนิดเดียวกันกับที่พระสุธนสวม ทั้งนี้อาจเป็นเพราะละครทั้ง 2 เรื่องมีเนื้อหาที่สอดคล้องต่อเนื่องกัน และเป็น “ละครชาติรี” เหมือนกัน จึงได้เปลี่ยนมาเรียกเครื่องประดับศีรษะชนิดนี้ว่า “เทริดชาติรี” (กรมศิลปากร, 2550, หน้า 141) ดังภาพต่อไปนี้

ภาพที่ 2.4 เทริดชาติรี (พระ) - เทริดชาติรี (นาง)

ที่มา: กรมศิลปากร (2550, หน้า 142)

ศิราภรณ์เป็นเครื่องประดับใช้สำหรับสวมศีรษะในส่วนของตัวนาง ได้แก่

1.4) เกี้ยวยอด เป็นเครื่องประดับศีรษะโขนละครของฝ่ายนางที่มีมาแต่ดั้งเดิม มีลักษณะเป็นเครื่องประดับสำหรับสวมศีรษะที่ทำเลียนแบบตามลักษณะในภาพเขียน ประกอบด้วยส่วนที่ขึ้นหูนด้วยกระดาศาอัดแข็งเป็นโครงใส่ครอบศีรษะ ทาสีดำตัดด้วยเส้นขาวเป็นเส้นแบ่งตามแนวผมปัก ดังภาพต่อไปนี้

ภาพที่ 2.5 เกี้ยวยอด

ที่มา: กรมศิลปากร (2550, หน้า 40)

1.5) รัตเกล้า เป็นเครื่องประดับศีรษะตัวนางที่ได้แบบอย่างมาตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยา ซึ่งสามารถพบหลักฐานได้จากภาพเขียนมี 2 แบบ คือ รัตเกล้ายอดและรัตเกล้าเปลว จะประกอบด้วยตัวรัตเกล้าจอนหู และรัตท้ายซ้อง ลงรักปิดทองประดับเพชร พลอยสีและกระจก เป็นต้น (กรมศิลปากร, 2547, หน้า 180) ดังภาพต่อไปนี้

ภาพที่ 2.6 รัตเกล้ายอด

ที่มา: กรมศิลปากร (2550, หน้า 69)

ภาพที่ 2.7 รัตเกล้าเปลว

ที่มา: กรมศิลปากร (2550, หน้า 99)

1.6) กระบังหน้า หรือศรีเพศ หรือเศียรเพศ เป็นศิราภรณ์รองมีใช้มาตั้งแต่สมัยอยุธยา ผู้ใช้กระบังหน้าจะเป็นลูกหลานที่เกิดจากนางสนมหรือหลานหลวงชั้นเอก สุวรรณมาลาเป็นศิราภรณ์ที่เป็นต้นแบบของกระบังหน้าที่ใช้ในละครของกรมศิลปากร ใช้สำหรับตัวนางกำนัลหรือนางสนม กระบังหน้าทำด้วยหนังฉลุลายติดตัวกระบังลงรักปิดทองมีกรรเจียกจร ทัดอุบะดอกไม้ที่จอนหูซ้าย กระบังหน้านี้มีทั้งเงินประดับพลอยและหนังลงรักปิดทองประดับพลอย กระบังหน้าเงินประดับเพชรที่มีใช้ในปัจจุบันจะใช้คู่กับรัดท้ายช่องโดยรวบผมหางม้าไว้ด้านหลัง รัตหางม้านี้ด้วยรัดท้ายช่อง บางโอกาสก็มุ่นหางม้าเป็นมวยใส่เกล้ารัตผมมวยแล้วปักปิ่น ส่วนใหญ่ใช้กับตัวละครที่มีบทบาทเป็นตัวละครสำคัญของเรื่อง หรือเป็นตัวเอกของละคร นอกจากนี้ยังใช้สำหรับตัวละครที่มีอายุน้อย เป็นพระธิดา เป็นโอรส เป็นต้น ทัดอุบะดอกไม้ที่จอนหูซ้ายถ้าเป็นตัวนาง ที่จอนหูขวาถ้าเป็นตัวพระ (กรมศิลปากร, 2547, หน้า 195) ดังภาพต่อไปนี้

ภาพที่ 2.8 กระบังหน้าเงินประดับพลอย (ซ้าย) และกระบังหน้าทองประดับพลอย (ขวา)

ที่มา: กรมศิลปากร (2550, หน้า 62)

2) ถนิมพิมพาภรณ์ หมายถึง ส่วนที่เป็นเครื่องประดับกายทั้งหมด องค์ประกอบส่วนนี้เป็นส่วนเสริมให้การแต่งยื่นเครื่องทั้งฝ่ายพระ และฝ่ายนาง มีความงดงามหรูหรามากขึ้นกว่าเดิม ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับว่าเครื่องประดับกายต่าง ๆ เหล่านั้น ทำด้วยวัสดุประเภทใด เช่น ทำด้วยผ้าปัก หรือทำด้วยเครื่องซักรักปิดทองประดับกระจก หรือทำด้วยเครื่องโลหะ ซึ่งมีทั้ง เครื่องทองเหลือง เครื่องเงินประดับพลอยกระจก ทั้งนี้

ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับผู้จัดเครื่องละครเลือกมาแต่งให้เหมาะสมกับฐานะของตัวละครแต่ละตัว แต่ในการแต่งยืนเครื่องนั้นไม่นิยมใช้เครื่องประดับกาย ที่มีค่า เช่น ทองคำแท้ เพชร พลอยที่เป็นของจริง ใช้แต่ของเลียนแบบเท่านั้น (กรมศิลปากร, 2550, หน้า 129) ถนิม หมายถึง เครื่องประดับ บางที่เรียกว่า “สนิม” เช่น “สร้อยถนิมพิมพาภรณ์” เครื่องประดับที่พระมหากษัตริย์ และพระบรมวงศานุวงศ์ใช้กัน มีทั้งที่ได้มาจากต่างประเทศ และที่ไทยประดิษฐ์ขึ้น ส่วนใหญ่เป็นเครื่องทองลงยา ประดับเพชรและพลอย สีต่าง ๆ ตามคติและความเชื่อในสมัยนั้น ในสมัยอยุธยามีความเชื่อเรื่องการประดับด้วยรัตนชาติ 9 อย่าง นั้นเป็นของวิเศษ ที่ควรมีโดยเฉพาะ พระอัมรินทร์พรตน์ สิวาลนพรตน์ ฯลฯ (กรมศิลปากร, 2547, หน้า 197) เช่น

2.1) ทับทรวง เป็นเครื่องประดับคอหรืออก ทำโครงเป็นรูปทรงสี่เหลี่ยม รูปว่าว (เมื่อแขวนคอ ด้านที่มีความยาวเรียวยาวจะอยู่ข้างล่าง) ประดับด้วยเพชรพลอยเป็นชั้น ๆ ภายในตัวเรือนโปร่ง ถ้าเป็นเครื่องประดับของนางเรียกว่า จี๋นาง ดังภาพต่อไปนี้

ภาพที่ 2.9 ทับทรวงพระ (ซ้าย) และจี๋นาง (ขวา)
ที่มา: กรมศิลปากร (2550, หน้า 134)

2.2) เข็มขัด หัวเข็มขัดหรือปิ่นเหน่ง สำหรับโขนละครตัวเอกจะทำอย่างประณีตบรรจง มีการประดับเพชร พลอย สวยงาม ถ้าเป็นตัวรองก็ใช้เข็มขัดทองเหลืองกะไหล่ทองมีหัวพลอยประดับ ภายหลังประดิษฐ์ด้วยผ้าแพรหรือผ้าต่วนปิดล้อมใช้กับตัวละครระดับรอง ๆ ลงมาอีก ดังภาพต่อไปนี้

ภาพที่ 2.10 หัวเข็มขัดหรือปิ่นเหน่ง
ที่มา: เรื่องเดียวกัน (2550, หน้า 133)

2.3) ทองกรหรือกำไลแฉง มีลักษณะเป็นแผ่นโลหะทองหรือเงินกลมรอบข้อมือ มีรอยเชื่อมต่อคล้ายกับบานพับปิด-เปิดได้ข้างหนึ่ง อีกข้างหนึ่งมีรูที่สามารถใช้เหล็กเสียบรูเพื่อเชื่อมต่อให้ติดกันตามรูปข้อมือเวลาสวมใส่ประดับด้วยเพชรพลอยสวยงาม บางทีอาจใช้ผ้าต่วนหรือผ้าแพรตัดเป็นรูปลักษณะเหมือนกัน คือเป็นผืนผ้าสี่เหลี่ยมปักดินหรือเลื่อมหรือประดับด้วยเพชรพลอยด้วยก็ได้ใช้สวมแทนกำไลแฉง ดังภาพต่อไปนี้

ภาพที่ 2.11 ทองกรหรือกำไลแฉง
ที่มา: เรื่องเดียวกัน (2550, หน้า 131)

2.4) กำไลเท้า เป็นเครื่องประดับสำหรับสวมข้อเท้าทำด้วยเงินหรือทองหรือกะไหล่ทองหรือทองเหลืองกะไหล่ทองหรืออาจใช้ผ้าแพรผ้าต่วนหรือผ้ากำมะหยี่ปักดินและเลื่อมทำเป็นแผ่นทาบรัดข้อเท้าแทนสวมกำไลเท้า ดังภาพต่อไปนี้

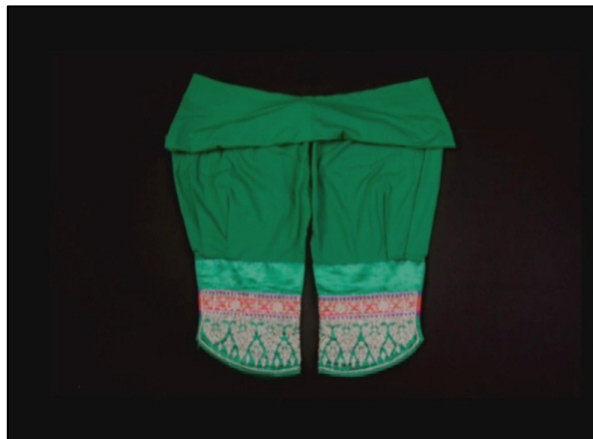

ภาพที่ 2.12 กำไลเท้า
ที่มา: เรื่องเดียวกัน (2550, หน้า 130)

3) พัสตราภรณ์ การแต่งกายละครไทยที่เรียกว่า “ยี่นเครื่อง” เป็นเครื่องประดับ สมัยอยุธยาตอนปลาย นับแต่เครื่องทรงของพระมหากษัตริย์ลงมาจนถึงบริพารทั้งฝ่ายหน้าฝ่ายใน จากการค้นคว้าของนายสมภพ จันทรประภา ปราชญ์ที่มาจากของชนิดผ้าต่าง ๆ ที่นำมาใช้สำหรับ แต่งกายทั้งเครื่องทรงพระมหากษัตริย์และข้าราชการบริพาร ผ้าที่ใช้กันเป็นสามัญในไทยคือผ้าฝ้ายทอเองตามพื้นบ้านและยังนิยมผ้าสั่งจากต่างประเทศ นำโดยคนชั้นสูง เพราะเป็นของดีมีค่าและงดงามแพรวพราว เช่น จากเปอร์เซีย อินเดีย จีน

ซึ่งเครื่องแบบจากทางราชการมักจะทำจากประเทศอินเดีย โดยเฉพาะผ้าที่ใช้สำหรับตัดเป็นเครื่องแต่งกายนั้น ได้จากแคว้น “คุชราชรัฐ” ทางตะวันตกของอินเดีย และแคว้น “กุศหราช” ทางตะวันออกของอินเดีย มีชื่อเรียกต่างกันไปตามลักษณะของชื่อเมือง อาทิ ผ้าที่ได้จากเมือง “สุรัฐ” เรียก “ผ้าสุหราช” ผ้าที่ได้จากเมือง “มาสุปิลัมตัม” และเมือง “มาบูตัมมัตต” ในแคว้นกุศหราช เรียก “ผ้ามัตราส” เป็นผ้าทอด้วยฝ้าย ไหม ขนสัตว์ เป็นริ้ว เป็นตา เป็นดอก มีทั้งดอกในตัวและยกดอก เนื้อผ้ามีทั้งละเอียดและหยาบ มีหลายสีสอดสลับและสีต่าง บางชนิดเป็นผ้าโปร่งเรียกตามเนื้อผ้าบ้าง บางชนิดเรียกตามชื่อเมืองไม่มีกฎเกณฑ์ (กรมศิลปากร, 2547, หน้า 210)

3.1) สนับเพลลา เป็นกางเกงขาเรียวยาวถึงหน้าแข้ง ตอนบนใช้ผ้าขาวด้ายดิบหรือผ้าขาวธรรมดา เย็บเป็นรูปกางเกงเป็นทูลตรงสะเอว ตอนใต้เข้าถึงหน้าแข้งมีผ้าสีต่อเป็นเชิงอีกท่อนหนึ่งปักด้วยดินหรือเลื่อมเป็นลวดลายต่าง ๆ ความยาวของเชิงประมาณ 11 นิ้ว เชิงของสนับเพลลานั้นถ้าเป็นเครื่องแต่งกายของ โขนละครจะทำอย่างประณีตมีเชิงงอน ถ้าเป็น ตัวละครที่มีความสำคัญน้อยลงมากก็ไม่ต้องวิจิตรบรรจงมากนัก บางที่มีเชิงงอนก็ได้ ดังภาพต่อไปนี้

ภาพที่ 2.13 สนับเพลลา

ที่มา: เรื่องเดียวกัน (2547, หน้า 238)

3.2) ฝ้านุ่งหรือภูษา เป็นฝ้านุ่งที่ใช้นุ่งแบบโจงกระเบนซึ่งมีต่างกันบ้างตามลักษณะของตัวละครที่เป็นยักษ์ – ลิง หรือ พระ นาง ถ้าเป็นตัวสำคัญนุ่งฝ้ายยกหรือผ้าที่ใช้เส้นไหมหรือเส้นลวดลายทองหรือเงิน ทอยยกเป็นดอกไม้เป็นลายนูนหรือให้เด่นขึ้นจากพื้นผ้าธรรมดา มีรูปและลวดลายต่าง ๆ ฝ้านุ่งสำหรับนางเมื่อแต่งจะใช้นุ่งจีบหน้านาง คาดด้วยเข็มขัดอีกทีหนึ่ง ดังภาพต่อไปนี้

ภาพที่ 2.14 ผ้านุ่งหรือภูษา

ที่มา: วุฒิชัย คำทวี (2558)

3.3) เสื้อ โบราณตัดเป็นเสื้อคอกลมผ่าหน้า ตัวเสื้อไม้เว้าวงแขน ต่อแขนแบบต่อตรง เสริมเป้าสี่เหลี่ยมไต้รักแร้ทั้งแบบแขนยาวและแขนสั้น แต่ปัจจุบันตัดเป็นเสื้อสำเร็จรูป คอกลม เว้าวงแขน ทั้งแบบแขนยาวและแขนสั้น ในสมัยโบราณมีข้อกำหนดใน การใช้แตกต่างกันคือ ในชนใช้แขนยาวที่มีสีตัวเสื้อกับสีแขนเสื้อต่างกัน ส่วนในละครำใช้แขนยาวที่มีสีเดียวกันทั้งตัว (เรื่องเดียวกัน, 2550, หน้า 121) ดังภาพต่อไปนี้

ภาพที่ 2.15 เสื้อพระแบบแขนยาว

ที่มา: เรื่องเดียวกัน (2550, หน้า 131)

3.4) ผ้าหม่นางหรือสไบนาง ใช้ผ้าตัวนทำ ปักด้วยด้นและเลื่อมเป็นลวดลายกนกต่าง ๆ ความยาวประมาณ 55 นิ้ว ความกว้างประมาณ 22 นิ้ว ซึ่งประกอบด้วย ลายตัว ของผ้าหม่นาง ลายเชิงของผ้าหม่นาง ลายขลิบของผ้าหม่นาง สวมทับเสื้อในนาง ดังภาพต่อไปนี้

ภาพที่ 2.16 ผ้าห่มนาง

ที่มา: เรื่องเดียวกัน (2550, หน้า 125)

3.5) ชายไหวและชายแครง ชายไหวหรือผ้าห้อยหน้า อยู่ในระหว่างชายแครง(ห้อยข้าง) สองข้าง เป็นผ้าสี่เหลี่ยมทั้งสามชิ้น ความยาว 21 นิ้ว มีการปักเป็นลวดลายเข้าชุดกันกับรัตสะเวย ชายไหว ชายแครงทั้งสองอย่างนี้ถือเป็นเครื่องต้นสำหรับแต่งองค์พระมหากษัตริย์โดยเฉพาะ ได้มีพระราชกำหนดห้ามมิให้นำขึ้นแต่งกายโขน ละคร ความประสงค์ในการที่มี ชายไหวหรือผ้าห้อยหน้านั้นเข้าใจว่า เพื่อเป็นการปกปิดชายพกของตัวละครที่หลังจากแต่งแล้ว จะมีด้ายที่เย็บเสื่อ ชายเสื่อ ขอบผ้าถุงหรือผ้าคาดเอวเกะกะมัดรวบรวมกันไว้เป็นชายพกข้างหน้า แล้วปิดด้วยชายไหวหรือผ้าห้อยหน้าให้เรียบร้อย ดังภาพต่อไปนี้

ภาพ 2.17 ชายไหวชายแครง

ที่มา: เรื่องเดียวกัน (2550, หน้า 101)

สีของเครื่องแต่งกายยืนเครื่องในปัจจุบันแบ่งออกเป็นสีตัวและสีขลิบ ซึ่งเป็นสีที่มีลักษณะเป็นคู่สีตัดกันมีดังนี้ แดงขลิบเขียว เขียวขลิบแดง เหลืองขลิบแดง เหลืองขลิบม่วง ม่วงขลิบเหลือง น้ำเงินขลิบแดง ฟ้ายลิบชมพู ชมพูขลิบฟ้า หากเป็นเครื่องแต่งกายของนักแสดงตัวเอกอาจจะมีสีสอดเพิ่มเติมเป็นสีที่สามก็ได้ สีที่เลือกใช้ส่วนใหญ่มีลักษณะสีเข้มจัด (ไพโรจน์ ทองคำสุข, 2559, สัมภาษณ์ และ อนันตชัย กุลติก, 2558, สัมภาษณ์)

จากคำให้สัมภาษณ์จะเห็นว่าการใช้สีเครื่องแต่งกายยืนเครื่องปกตินั้นโดยทั่วไปนั้น ส่วนใหญ่จะเป็นการใช้สีที่เป็นสีตัดกัน ซึ่งตรงกับการใช้สีเครื่องแต่งกายของกรมศิลปากรดังตารางดังต่อไปนี้

ตารางที่ 2.1 การใช้สีเครื่องแต่งกายยืนเครื่องของกรมศิลปากร

เครื่องแต่งกายตัวพระ			เครื่องแต่งกายตัวนาง		
สีเสื้อ	สีขลิบ	สีผ้าถุง	สีเสื้อ	สีขลิบ	สีผ้าถุง
สีแดง	สีเขียว/สีน้ำเงิน	สีเขียว/สีน้ำเงิน	สีแดง	สีเขียว/สีน้ำเงิน	สีเขียว/สีน้ำเงิน
สีเขียว	สีแดง	สีแดง	สีเขียว	สีแดง	สีแดง
สีบานเย็น	สีฟ้า/สีน้ำเงิน	สีฟ้า/สีน้ำเงิน	สีบานเย็น	สีฟ้า/สีน้ำเงิน	สีฟ้า/สีน้ำเงิน
สีฟ้า	สีบานเย็น	สีบานเย็น	สีฟ้า	สีบานเย็น	สีบานเย็น
สีม่วง	สีเหลือง	สีเหลือง	สีม่วง	สีเหลือง	สีเหลือง
สีเหลือง	สีม่วง	สีม่วง	สีเหลือง	สีม่วง	สีม่วง
สีน้ำเงิน	สีแดง	สีแดง	สีน้ำเงิน	สีแดง	สีแดง

ที่มา: กรมศิลปากร (2547, หน้า 230)

สีที่ใช้สำหรับเครื่องแต่งกายของตัวละครแบ่งออกได้ดังนี้

1) แม่สีเป็นหลักโดยแต่งตามจารีตที่มีมา คือ สีแดง สีเขียว สีเหลือง มักจะใช้สำหรับ ตัวพระเอก นางเอก หรือตัวเอก ส่วนพระรอง นางรอง ใช้สีชั้นที่สอง คือสีฟ้า สีชมพู สีเหลือง และตัวพ่อ ตัวแม่ จะใช้สีหนัก เช่น สีน้ำเงิน สีเขียว สีม่วง

2) แต่งตามบท ขึ้นอยู่กับบทและตอนที่จัดแสดงในแต่ละครั้ง ซึ่งในการแสดงบางตอน ก็จะกล่าวถึงเครื่องแต่งกายของตัวละครด้วย เช่น อิเหนาตอนประสันตาด่อนก จะกล่าวถึง เครื่องแต่งกายของปิ่นหยีในเพลงลงสรงโชน

3) แต่งตามสีกายของตัวละคร เช่น พระรามแต่งสีเขียว พระลักษมณ์แต่งสีเหลือง สังข์ทองแต่งสีเหลือง

4) แต่งตามชื่อตัวละคร เช่น สุวรรณหงส์ ศรีสุวรรณ ปิ่นทอง จะแต่งสีเหลือง เป็นต้น (เรื่องเดียวกัน, 2547, หน้า 230)

ดังนั้นจะเห็นได้ว่าการใช้สีของเครื่องแต่งกายเป็นเรื่องสำคัญมากสำหรับตัวละครใน แต่ละตัวของการแสดงทางด้านนาฏศิลป์ไทย เพราะการใช้สีสามารถบ่งบอกถึงเอกลักษณ์เฉพาะ หรือความเป็นตัวละครตัวนั้น

ๆ เช่น สามารถบอกได้ว่าเป็นใคร มีตำแหน่ง ยศศักดิ์แค่ไหน อายุเท่าใด เป็นต้น เพราะฉะนั้นการเลือกสีของเครื่องแต่งกายเพื่อใช้กับตัวละครในแต่ละตัวนั้นจึงเป็นสิ่งที่สำคัญมาก

2.3 วิธีการแต่งกายยืนเครื่องละครตามแบบกรมศิลปากร

2.3.1 วิธีการแต่งกายตัวพระ

การแต่งตัวในส่วนที่เป็น “พัสดุราภรณ์” หรือเสื้อผ้าเครื่องนุ่งห่มของตัวพระ จะเริ่มจากการนุ่งสนับเพลาแบบเดียวกับกางเกงจีนให้เชิงอยู่ระดับต่ำกว่าครึ่งน่องไว้ก่อน นุ่งผ้าพอกเพื่อเสริมสะโพกของผู้แต่งตัว นุ่งผ้าจีบโจงไว้หางหงส์ (หรือจีบโจงแบบอื่น ๆ ของตัวพระ) ผูกห้อยข้างให้อยู่ในระดับที่ต้องการ ใส่เสื้อ คาดรัดสะเอวทับชายเสื้อและจัดความเรียบร้อย ผูกห้อยหน้า สวมกรองคอ ติดกนกปลายแขน (พาทูรัต) ถ้าเป็นเสื้อแขนสั้นหรือตั้งอินทรีบนไหล่ถ้าเป็นเสื้อแขนยาว สำหรับการแต่งส่วนที่เป็น “ถนิมพิมพาภรณ์” เครื่องประดับกายนั้น ก็จะเริ่มแต่งไล่ขึ้นมาจากส่วนล่างก่อนเช่นกัน คือกำไลเท้าและแหวนรอบ (ซึ่งผู้แต่งบางคนจะใส่ก่อนนุ่งสนับเพลา) ต่อมาก็เป็นการคาดเข็มขัด และตามด้วยใส่เครื่องประดับที่ข้อมือ โดยเริ่มจากการใส่ส่วนที่อยู่ปลายสุดก่อน ได้แก่ ลูกไม้ปลายมือ แหวนตะแคง ปะวะหล่ำ แหวนรอบและกำไลแผง สิ่งใดไม่มีหรือไม่ใช้ก็ข้ามไปตามลำดับ ส่วนตาบหลังและตาบทิศนั้น โดยส่วนใหญ่จะถูกดัดติดกันเป็นชุดอยู่กับสายสังวาลไว้ก่อนแล้ว แต่จะต้องใส่หลังจากใส่ทับทรวง เพราะจะต้องใช้ทับทรวงเป็นตัวกลางในการปรับสายสังวาลและตาบทิศให้ได้ระดับที่เท่ากันทั้ง สองข้าง จากนั้นท้ายสุด จะเป็นการสวมเครื่องประดับศีรษะ (เนาวรัตน์ เทพศิริ, 2539, หน้า 111)

เครื่องแต่งกายตัวพระมีดังนี้

1) กำไลเท้า	2) สนับเพลา หรือกางเกง
3) ผ้านุ่ง ภูเขา หรือพระภูเขา	4) ห้อยข้างหรือเจียรระบาท หรือชายแครง
5) เสื้อ หรือฉลององค์	6) รัดสะเอว หรือรัดองค์ หรือรัดพัสดุ
7) ห้อยหน้า	8) สุวรรณกระถอบหรือชายไหว
9) กรองคอ หรือกรองคอ	10) เข็มขัดหรือปิ่นหนึ่ง
11) ทับทรวง	12) อินทรี
13) สังวาล	14) ตาบทิศ
15) กำมรงค์	16) แหวนรอบ
17) ปะวะหล่ำ	18) กำไลแผง หรือ ทองกร
19) ชฎา	20) ดอกไม้เพชร
21) จอนหู หรือกรรเจียกจอน	22) ดอกไม้ทัด
23) อุปะ หรือพวงดอกไม้	

2.3.2 วิธีการแต่งกายตัวนาง

ขั้นตอนการแต่งชุดนางจะกลับกันกับการแต่งชุดพระ คือเริ่มต้นจาก การแต่งท่อนบน ก่อน แต่ผู้แต่งบางคนที่ชำนาญจะเริ่มต้นด้วยการใส่เครื่องประดับที่ซ้อเท่าก่อนเป็นอันดับแรก แล้วจึงเริ่มแต่ง ไหล่จากท่อนบนลงมา โดยเริ่มจากการใส่เสื้อในนาง (หรือเสื้อ แขนยาว) ก่อน ตามด้วยการห่มผ้าห่ม (แบบ ไตแบบหนึ่งใน 3 แบบคือ สไบชายเดี่ยว สไบสองชาย หรือผ้าห่มนางผืนใหญ่) สวมกรองคอ แล้วจึงนุ่งผ้าจีบ หน้านาง ตามด้วยใส่เครื่องประดับต่าง ได้แก่ คาดเข็มขัด ใส่ทับทรวง สวมสร้อยตัว สวมเครื่องประดับต่าง ๆ ที่ซ้อมือ แล้วจึงสวมเครื่องประดับศีรษะ หรือตั้งรัดเกล้า นอกจากนี้จากการศึกษาได้พบว่า “ตัวนาง” ของละครในอดีตจะสวม “กางเกง” (ที่ผู้วิจัยขอเรียกว่า “สนับเพลา”) ก่อนห่มผ้าห่มนาง เพราะต้องใช้สายรัดที่ เอวไปผูกกับสายเชือกที่อยู่ตรงกลางผืนด้านหน้า เพื่อช่วยยึดรั้งไม่ให้ผ้าห่มนางถ่วงไปด้านหลัง (เนาวรัตน์ เทพศิริ, 2539, หน้า 125)

เครื่องแต่งกายตัวนางมีดังนี้

- 1) กำไลเท้า (ใส่ก่อนหรือหลังก็ได้)
- 2) เสื้อในนาง เป็นเสื้อแขนกุดสี่เหลี่ยม
- 3) ผ้าห่มนาง
- 4) นวมนาง หรือ กรองคอ
- 5) ผ้านุ่ง ภูเขา หรือพระภูเขา
- 6) เข็มขัด หรือปั้นเหน่ง
- 7) สะอึ่ง หรือสร้อยตัว
- 8) จี๋นาง หรือตาบทับ
- 9) แหวนรอบ
- 10) ปะวะหล่ำ
- 11) กำไลแผง หรือ ทองกร
- 12) มงกุฎกษัตริย์
- 13) จอนหู หรือกรรเจียก
- 14) ดอกไม้ทัด(ข้างซ้าย)
- 15) อุบะหรือพวงดอกไม้ (ข้างซ้าย)

รายการอ้างอิง

กฎหมายศักดิ์นาพลเรือนครั้งกรุงเก่า (ฉบับตราสามดวง). สมุดไทยขาว เลขที่ 22 ตู 108 ชั้น1/2 มัดที่7.

กรมศิลปากร. (2547). **เครื่องแต่งกายละครและการพัฒนาการแต่งกายยืนเครื่องละครในของกรมศิลปากร**. กรุงเทพฯ: รุ่งศิลป์การพิมพ์.

_____. (2550). การศึกษา และพัฒนาองค์ความรู้เกี่ยวกับการแต่งกายเครื่องโขน - ละครรำ. กรุงเทพฯ: บริษัทอมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง.

ตำราราชานุภาพ, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยา. (2507). **ตำนานละครอิเหนา**. พระนคร: สำนักพิมพ์คลังวิทยา.

เนาวรัตน์ เทพศิริ. (2539). **เครื่องแต่งตัวชุดพระและนางของละครรำ (พ.ศ. 2325 – พ.ศ. 2539)**. วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต ภาควิชานาฏยศิลป์, บัณฑิตวิทยาลัยจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

มูลนิธิส่งเสริมศิลปาชีพในสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์พระบรมราชินีนาถ. (2552). **การจัดสร้างเครื่องแต่งกายสำหรับการแสดงโขนเฉลิมพระเกียรติมูลนิธิส่งเสริมศิลปาชีพในสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์พระบรมราชินีนาถ**. กรุงเทพฯ: ม.ป.พ.

สุนนมาลย์ นิมเนตพันธ์. (2532). **การละครไทย**. กรุงเทพฯ: วัฒนาพานิช.

สัมภาษณ์

ไพโรจน์ ทองคำสุข, นักวิชาการละครและดนตรีชำนาญการ สำนักการสังคีต กรมศิลปากร กระทรวงวัฒนธรรม, สัมภาษณ์, 2559.

อนันตชัย กุลติลก, หัวหน้าฝ่ายเครื่องแต่งกายศาลาเฉลิมกรุง, สัมภาษณ์, 2558.